

Keel ja
Kirjandus

2/2010

LIII AASTAKÄIK

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

INGLISKEELNE EESTI LUULE JA GLOKAALSUSE KESKENDUVAD KEERUD

LAURI PILTER

Käesolev artikkel püüab otsida sügavuti pärisomast ja samas ülemaailmselt kõnekat eesti luules, mida on vaadeldud esmajoones klassika tähenduses ning selle sujuva jätkuna. Esimene osa käsitleb inglise keele rolli eesti luuleteadvuses üldisemalt. Teine osa keskendub väärtustele, mida nii eesti kui ka välislugejale võib pakkuda esimene inglise keeles ilmunud eesti luuletaja valikkogu, Bernard Kangro „Earthbound” (1951). Kolmas osa esitab võimalusi, milliste intertekstuaalsete ja interkultuuriaalsete järeldusteni võiks viia metafooride võrdlev uurimine eesti ja inglise luules.

Ingliskeelne eesti luule, tähendusrikas glokaalsusekilluke

Oma artiklikogumikus „Tõrjumatu äär” leiduvas essees „Rahvus, „glokaalsus” ja Eesti kirjandusdiskursus aastatuhandevahetusel” mainib Jüri Talvet mõnede eesti õpetlaste arvamust, „kas eesti keelel „tõsisel teaduses” aksepteeritava ja avaldamiskõlbliku keelena üldse saab olla mingit väärtust, kui vastavaid sihte võib märksa „efektiivsemalt” saavutada inglise keeles – meie aastatuhandevahetuse ainsas tõelises universaalkeeles” (Talvet 2005: 41–42). Samas viitab ta *lokaalsuse-/globaalsuse*-mõiste sulanemisele *glokaalsuseks* „Joensuu konverentsi vaimukas peatähises”,¹ nentides, et maailma-

¹ Soomes Joensuu 2000. aasta 14.–16. septembrini toimunud konverents kultuuriiden-

kirjanduses ei leidu õieti ühtki tähtteost, mida „glokaalsuse” võtmes ei saaks käsitleda (Talvet 2005: 42). Teadus ja kirjandus, luule oma kirkamais ja puhutamais avaldustes on ajast aega samalaadseid keelelise valgustumise pürgimusi teeninud. Päevil, kui eesti kirjaniku edu väliseks tõendiks näivad endiselt terendavat kauged menupärjad globaalsesse ringlusse vahendatud loomingu eest, tundub õigustatud heita pilk eesti lüürika ingliskeelsete tõlgete ajaloole.

Esimesi ingliskeelseid allikaid eestikeelsest lüürikast, „Popular Poetry of the Esthonians”, ilmus Londonis 1795. aastal ja sisaldab kaksteist tõenäoliselt saksa keelest tõlgitud rahvalaulu. Asjaolu, et anonüümne koostaja eestlasi „slaavlaste” (Sclavonians) hulka paigutab (Kirby 1895: 302), iseloomustab hästi seda pikka teekonda, mille ingliskeelne lugejaskond eesti keele ainupärase sõnakunsti poole on ette pidanud võtma, ehk tsiteerides inglase Ernest Howard Harrise (1876–1961) antoloogias „Eesti luule” 1950. aastal ilmunud Juhan Liivi tõlget „Estonia”:

*You are a little land,
Little is your speech,
You have an indrawn heart
They cannot reach.*²

(Harris 1950: 18)

Sajandeid ühena Venemaa „Saksa provintssidest” tuntud Eesti varjatud süda on tiheda baltisaksa puhvri tagant paistnud kättesaamatuna. Kui Johann Gottfried Herderi (1744–1803) algatusel innustus XVIII sajandi Euroopa väikerahvaste luuleloomingust („Väljavõte kirjavahetusest Ossiani ja vanade rahvaste laulude üle”, 1773), siis oli Herder talle algtõuke andnud James Macphersoni (1736–1796) „Ossiani laule” (1765) lugenud üksnes saksakeelse tõlkes (Herder 1999: 141). Samal ajal tähendasid ingliskeelsed laulud tema jaoks praktilises mõttes ilmselt esmast algkuju. Ometi pidi teos autori väitel kujutama endast ju üksnes tõlget iidsest gaelikeelsest lüroepikast. Võib öelda, et umbes sama kaugel nagu too poolhüpoteetiline šoti-gaeli alglauliku kõne ja hääletoon Herderile, on olnud eesti luule omakõla ingliskeelsele lugejale, ehkki küll teistpidises järjekorras ning eraldatud teistsuguste summutavate vahenduskihtidega. Harrise Juhan Liivi tõlge jätkub ja lõpeb:

*Eesti, you have no voice,
Others, they call;
You go alone on your way
Not asked at all.*³

(Harris 1950: 18)

titeedist ja selle *glokaalsetest* ilmingutest: „Conference on Cultural Identity and its *Glocal* Manifestations”.

² Sa oled väike maa, / väike on su keel, / sul on endassesulgunud süda, / milleni nad ei ulatu.

³ Eesti, sul pole häält, / teised hõikavad, / sa käid oma teed üksi / kellegi palveta.

Esimene autoriteetne ingliskeelne teos eesti lüürika (rahvaluule) andmete ja näidetega on Robert Gordon Latham (1812–1888) „Euroopa rahvused”, mis ilmus kahes köites 1863. aastal Londonis. Esimesse köitesse kuulub neliteist tõlget Alexander Heinrich Neusi (1795–1876) „Eesti rahvalauludest” (1850–1852), vahendatud muidugi saksa keelest; tõlkenäiteid leidub ka liivi ja vadja rahvaluulest. William Forsell Kirby proosaüंबरjutustus „Kalevipojast” („The Hero of Esthonia”) – avaldatud kahes köites 1895. aastal Londonis – esitab peale Kreutzwaldi eepose sisu ja laialdase valiku eesti rahvajuttude (Kreutzwaldi, Jannseni ning anonüümsete allikate põhjal) meeldejäävalt sisendusrikkas tõlkes ka neli eesti ballaadi: „Sõjakuulutaja” („The Herald of War”), kahes variandis „Siuru” („The Blue Bird” I, „The Blue Bird” II) ja „Loits maohammustuse vastu” („Charm against Snake-Bite”).

Ingliskeelses tõlkes eesti ilukirjandus sai tõsisema alguse 1950. aastatel, mil Suurbritannias ja USA-s ilmusid kaks esimest eesti luule antoloogiat (Harris 1950; Matthews 1953) ning Matthews'i tõlkevalimikud Bernard Kangro (1951), Gustav Suitsu (1953) ja Marie Underi (1955) lüürikast. Juba 1939. aasta veebruari Loomingus avaldas Ants Oras lühiartikli Riia ülikoolis dotsendina töötava William Kleesmann Matthews'i (1901–1958) käsiloleva antoloogia kohta, mille tõlgetest pool olevat juba valmis. Vaimustatud toonil kiidab Oras antoloogia autorit ja tõendab Marie Underi sonetinäitega tema mitmekülgset tõlkijavõimekust (Oras 1939: 227–228). Lõpuks 1952. aastal Floridas ilmunud antoloogia eessõnas mainib Matthews, et „see raamat põhineb enamjaolt käsikirjal, mis 1939. aastal pealkirja all „Taassündinud Eesti luuletajad” („Poets of Renascent Estonia”) valmis sai ja oleks ilmunud järgnenud aastal Tallinnas väljapaistva eesti kunstniku illustatsioonidega luksusväljaandes, kui Nõukogude Liit poleks Eestit okupeerinud” (Matthews 1953: v).

E. H. Harrise antoloogiasse kuuluvad kaks rahvalaulu, kolm katket „Kalevipojast”, viis luuletust Lydia Koidulalt, kaheksa tuntumat Juhan Liivilt, üks Karl Eduard Söödilt, Anna Haavalt, Ernst Ennolt, Bernard Kangrolt, August Sangalt, kaks Arved Viirlaiult ning Gustav Suitsu, Marie Underi, Henrik Visnapuu, Heiti Talviku ja Betti Alveri väikesed valikud. Matthews on püüdnud olla hõlmavam, ta alustab hilisemast ajast ja jõuab kaugemale: valimikku alustavale kaheksale Juhan Liivi luuletusele järgnevad üksiknäited Anna Haavalt, Jaan Lõolt ja Ernst Ennolt, edasine valik koosneb Marie Underi, Gustav Suitsu, Jaan Oksa, Villem Ridala, Artur Adsoni, Henrik Visnapuu, Pedro Krusteni, Juhan Sütiste, Heiti Talviku, Betti Alveri ja Uku Masingu loominguist ning lõpuosa autorite hulka kuuluvad Hilda Esko, Bernard Kangro, Karl Ristikivi, Kersti Merilaas, August Sang, Kalju Lepik, Kalju Ahven, Arved Viirlaid, Ivar Grünthal, Raimond Kolk ja Reet Veer. Kindlasti väärivad võrdlevat uurimist tõlkes, millest kummalgi tõlkijal on oma variant, nagu näiteks E. Enno „Kõjuigatsus” („Home-sickness”).

Harris oli oma 1930. aastatel Inglismaal ilmunud eesti kirjandust puudutavates pisitrükistes loetlenud õige mitmeid eesti proosakirjanikke Vildest Ristikivini, kes inglise lugejale huvi võiksid pakkuda, tegelikult ei teostunud ükski tema lootustest ja eesti proosa vääriline jõudmine inglise publikuni osutus üksiku asjatundja soovunelmaks. Ikkagi oli just eesti lüürika see, mis valitud alusmaterjali ja tõlke kvaliteedi õnnestunud koostööl esimesena tagasihoidliku, kuid lugupeetava koha inglise keeleväljas leidis. Harrise

masinkirjas rotaprintväljaanne on õbluke, kuid klassikaliselt kaunis, klaarid inglise keeles antoloogia, mille rahvalaulude, Koidula, Söödi, Liivi ja Enno tõlked võivad kõnetada inglise keelt rääkivat inimest samasuguse südamliku vahetusega nagu nende algupärandid eesti inimest. Kohati inglise süntaksi-reegleid ületav inversioon ei ole midagi, mida briti luuletaja ise luules teha ei võiks. Tõlked on head, sest taotletud on lihtsalt tõsimeelset väljendus-siirust. Niisuguste inglise rahvaeetosesse sulandunud ja inglise rahvalüürika iidseid tähenduskihte meenutavate eesti luule riimtõlgetega on tegelikult loodud vaimne sild kahe keelevälja vahel, et jääda (kahjuks küll märkamatu) klassikana püsima, ning hilisemad tõlkijad pole seda samal määral enam saavutanud. W. K. Matthewsile näib parimini sobinuvat Marie Underi tõlkimine. Võib olla nõus Orasega, et see tõlkija tunneb nüanssideni inglise keele rikkusi ja „oskab omaenda keelest esile tuua uusi, värskeid ja värvikaid varjundeid” (Oras 1939: 228), nagu ta ka eesti keelt peensusteni on vullanud (tema isa oli Narvas inglise tekstiilitööstur, ema eestlane). Matthews Underi tõlkeid iseloomustab inglise renessanssluuletajaid meenutav kammerlik, vabaõhuline, sundimatu, voolas värss. „Otse üllatav on kergus ja loomulikkus, millega tõlkija on üle saand inglise keele seisukohalt eriti suurtest prosoodilistest raskustest, näiteks feminiinsetest riimidest ja daktülsetest ja anapestilistest värssidest. Oma eriti rikkaliku sõnavaraga ta on osand tabada moodsa luule virvendavat nüansirikkust sama hästi nagu lihtsat ja jõulist stiili” (Oras 1939: 227). Riimide leidlikkust võiks ilmestada siinkohalgi Orase toodud näide Underi luuletusest „Suine mälestus” („A Summer Memory”):

*The door ajar, I stood at point of day,
Tiptoe for you and with awakened eyes.
The sun's gold slipper trod the gravelled way,*

*The grasses spilled their dews in glad surprise, –
And then you came out of a mist of flowers
That clung and swayed like knots of butterflies!⁴*

(Oras 1939: 227)

Ants Orase kuus eesti luuleklassikut inglise keeles (ilmunud 2002, kuid tõlgitud ligi pool sajandit varem) kuulub kindlalt eesti kirjanduse akadeemilisse anglistikasse. Ise luuletajana tundmatu, vahendab Oras eesti poete inglise keelde enamasti kujunditruul poetilisel tasemel (Marie Under), võib aga mõneti tõlke värsikultuuri ka algupärandist kõrgemale tõsta. Näiteks Uku Masingu luuletustes „Tontide eest taganejate sõdurite laul” („Song of Warriors Retreating before Ghosts”) ja „Selle laul, kes sõtta läheb tontide vastu” („Song of the Warrior Preparing for Battle with Ghosts”) ei küündi mõtte-teravuse eeldatav loogiline sidusus ja kestus alati tonaalsuses taotletud intensiivsuseeni, ning eriti teise „tondiluletuse” kohta võib öelda, et Orase tõlge on parem kui Masingu originaal: lihtsam, selgem ja just seetõttu oma hämara teema juures mõjusam. Võrrelgem:

⁴ Klaasrõdul vara ootasid ma sind, / kui üle läve päikse kuldne king / arg-aralt astus. Nagu kirju lint / end keris üle aia lõhnaving. / Sa tulid läbi valge õilmemõllu, / mis sädeles kui liblikate ring (Under 1981: 83).

*Kas sõdida? Oh seda häbi ei ole mul vaja!
Kes tähtedel käid,
Täis jõuetuid tõrkuma olgu mu vaenlaste maja
Vaid kehatuid päid.*

(Masing 2001: 6)

*Why the disgrace of war? O you, all-seeing,
Whose footstep treads
The stars, let my enemies' house be but peopled with fleeing,
Unbodied heads!*

(Oras 2002: 157)

Masingu elliptiliselt kokkusurutud ja ebaloomuliku kõlaga lauseehitus, mis reedab kohati kunstlikku riimitaotlust („kes tähtedel käid“), leiab Orase inglise keeles märksa ladusama ja lahtiseletatuma vaste.

Bernard Kangro meelesisene tondivägi

Esimene ingliskeelne ühe eesti luuletaja valikkogu on Bernard Kangro „Earthbound” (eesti keeles „Maapoolne”), mis ilmus 1951. aastal Lundis ning koondab 33 Matthews'i valitud ja tõlgitud luuletust originaalkogudest „Sonetid”, „Vanad majad”, „Reheahi”, „Põlenud maa”, „Pühapäev”, „Seitsmes öö”, „Tulease” ja „Veebruar”.

Siinses käsitluses on huviküsimuseks, mis mulje saab ingliskeelne kirjan-dushuviline Bernard Kangro luulest Matthews'i tõlgitud valikkogu põhjal. „Earthbound” on hoolikalt valitud materjalist koosnev, ühtset lugemiselamust pakkuv kogu (eessõnas tänab tõlkija autorit loa eest luuletusi ise valida), sisaldades nii sonette, nelikväärsidest koosnevat riimitud luulet kui ka vabavärsi või juhuriimidega vahevorme. Valik on hea ja kujundab Kangro toleks ajaks juba auväärsest loometeest tähendusrikka nägemuse. Mehisus ja ausus määravad autori suhte maailma. Kangro esikkogu „Sonetid” kohta ütleb Matthews eessõnas, et „see raamat koosneb sonetivormis loodusluuletus-test..., milles avaldub subjektiivne huvi elu ja keskkonna pisimate asjade vastu ning kodupärimusega tuttav kujutlusvõime, mis eelistab eneseväljenduseks konkreetset sümbolikat” (Matthews 1951: 8). Põhimõtteliselt samasuguse iseloomustuse alusel on valitud Kangro tugevusi näitama ka ülejäänud luuletused. 1930. aastate Kangro loodusjoovastused ja lüüriliste lookeste vormis elamuskeerised on olnud tõlkija arvates küllap siiski vähemolulised joonistama poeedi kaalukamat teelisekuju, mistõttu valik ilmestab selgemini tema kohta ühiskonnavaeringutes ning kõnelust ajalooa.

Matthews on võimeline sädevalt puhasteks voolsateks riimideks, millele lisavad vaheldusrikkust küllalt sagedased värsisiirded. Kuid sama tähelepanuväärne on julgus, millega ta Kangro ebatäpseid riime, näiteks sonetis „Kevadine”, veelgi enam tinglikustades lausa hispaaniapäraselt assonants-riimideks teisendab. Vaadelgem: esimeses salmis riimuvad *tussocks-summer-hummock-(berry)-clusters* ja *greenish-breezes-fleeces-leases* („Vernalia”, Kangro 1951: 15), algupärandid *varjust-karjub-kinguharjult-marjuks* ning *puude-*

tuulde-juurde-utesuude (Kangro 2008: 4). Veelgi julgemad, lisaväärtusega sisestusjõulised on assonantsriimid luuletuses „Woman of the Fens” („Soo-naine”):

*From the gray circle of the fen-pine's matted
Roots the fen swims into a reeded lake,
Where shallows glisten from among the stakes
Of bulrushes and dark pools lie at anchor.
Coming down from the steep and shadowed hanger,
We glimpsed the fresh hope of a virid vein
That pointed towards a tract of brushwood plain
And led us over soft unstable landscape.⁵*

(---)

(Kangro 1951: 19)

Midagi riimi *matted-anchor* sarnast võib varjatult leida ehk H. L. Hixi ja J. Talveti Juhan Liivi tõlgetest, ehkki sealne markeeritus on nõrgem ja võib juhuslikki olla. Peaaegu täisustavalt järgib Matthews algupärandi keerukamaidki riimiskeeme ja mõtterütmi teenivaid vabamaid vorme, mida kohtab „Ajatus mälestuses” („Timeless Memory”) ning luuletuses „Old Houses” („Vanad majad 2”):

*Let us demolish these houses,
Strip them of rafters and beams,
Open up flues where heat drownses,
Silence the tucked-away crickets,
Singing their songs full of dreams.*

*Axes, resound on the ceiling;
Loosen the stones, iron bar;
Grip fast, tongs, unsealing
Doors and gates and wickets;
Teeth of the long saw, scar,*

*Leaving raw jagged edges.
Now the destruction is done,
And from its stony ledges.
See, the mullein lifts yellow
Malice into the sun,*

Wheeled to its setting and mellow.⁶

(Kangro 1951: 23)

⁵ Soomänni tüvestiku hallist kaarest / seespoole algab järveks katkev soo. / Sääli vesi vilgub raba pilliroos / ja soetõlva äitsmeis lauka saared. // Me tulemisel mustast mägilaa-nest / teed näitas põndastiku haljas soon, / kus roostemülkas tukub murdund roog, / viis üle vajuva ning hapra kaane (Kangro 2000: 16).

⁶ Lõhume maha need majad, / katused võtame päält, / avame pimedad pajad, / kuulame kilvide kodust, / unedest lõhnavat häält. // Lõhkuge, raudsed kangid, / kirved, kõmage lael! / Kiskuge, sitked tangid, / päevi aastate rodust! / Terav hammas on sael, // löikab südameservi. / Maha ju variseb sein. / Mõõda kraavipervi / suvise päikese lõõmus / võidutseb vägihein / kollases kahjurõõmus (Kangro 2000: 31).

Ühe tugevama vahendusena väärrib valikkogus eraldi märkimist luuletuse „Neetud maa” tõlge „Land under a Curse”. Üsna konarlikult müstifitseeritud hämarkõne ilme jätab selle kõrval ülalpool vaadeldud Uku Masingu „Tontide eest taganejate sõdurite laul”, sellal kui Kangro kujutab pahaendelist teisuseväge palju lühemalt, täpsemate, mõjukamate joontega (vrd sinse kolme stroofi ingliskeelset tõlget allpool):

*Metsik mägestik avaneb pilgu ees
mustast kivist ja punasest liivast.
Ja mürgiselt rohekas merevees
lamab vari kui hügeltiivast.*

*Sel nõiutud maal marsib meeste parv,
käes verised lõhkenud lipud.
On maanisuruvallt suur nende arv,
et sellesse kaduma kipud.*

*Mis tontlikud tuuslari sõdurid need,
miks neid puistanud nõiapaunad?
Neist kihavad väljad ja kahavad teed
ja mustavad kiviraunad.*

(Kangro 2000: 78)

Tekib analoogia modernismi alusepanija, hilisema proosa suurmeistri James Joyce'i (1882 – 1941) noorusluuletusega „Ma kuulen, kuidas rünnates üle maa tulevad väed” („I Hear an Army Charging upon the Land”) kogumiku „Kammermuusika” („Chamber Music”) lõpust, mille müstilised folkloorikajad ühinevad sügavalt isikliku elamusega intiimse psüühilise nüansseerituse ning kangelasballaadiliku mastaapsuse sulamiks. Selles teoses järgib Joyce keldi uuestisünni (*Celtic Revival*) laulikute tonaalsusi, temast omakorda on võimalik ühiskõlasid leida W. B. Yeatsi luuletustega, nagu näiteks „Sidhe väesalk” (Yeats 1990: 26–27). Lugegem Joyce'i kaht esimest salmi:

*I hear an army charging upon the land,
And the thunder of horses plunging, foam about their knees:
Arrogant, in black armour, behind them stand,
Disdaining the reins, with fluttering whips, the charioteers.*

*They cry unto the night their battle-name:
I moan in sleep when I hear afar their whirling laughter.
They cleave the gloom of dreams, a blinding flame,
Clanging, clanging upon the heart as upon an anvil.⁷*

(Hutton 2009: 202)

⁷ Ma kuulen, kuidas rünnates üle maa tuleb sõjavägi, / ning sööstvate hobuste kõma, vaht põlvede ümber: / nende taga seisavad kõrgina mustas sõjarüüs, / ohje põlastades pekslevate piitsadega kaarikujuhid. // Nad karjuvad öhe oma lahinguhüüdu: / ma oigan unes, kuuldes taamalt nende keerlevat naeru. / Nad lõhestavad pimestava leegina unenägude sünguse, / kõmistades üha südamel nagu alasi peal. – *Autori reaallune tõlge.*

Kangro kuuesalmilise „Neetud maa” kolmas, neljas ja viies stroof kõlavad Matthews'i tõlkes järgmiselt:

*Its savage landscape shall haunt his eye,
Compact of torn rock and rubble.
Huge wings shall darken the poisonous dye
Of an ocean as barren as stubble.*

*A host of men marches in that gaunt land
With banners all bleeding and broken.
Their numbers are vast as that ocean's sand,
And none of their mouths has spoken.*

*What mute and ghastly warriors are these?
What sorcerer's whim could have sped them?
They blacken the endless sands and scree,
And the very rocks have bred them.*

(Kangro 1951: 39)

Võib tõdeda, et ei hoogsuse, riimide veenvuse ega kujundite intensiivsuse poolest jää Bernhard Kango luuletus alla XX sajandi alguse Lääne-Euroopa väljapaistvate luuletajate teostele. Milline mulje ja pilt võiks kujuneda Kangrost kogu ingliskeelse värsikunsti ajalooa tuttavalt luulesõbral siis, kui eestlase loomingutervik talle algupärandis keelebarjääriga ligipääsetav oleks? Matthews'i töös on ülekaalus esitus Kangrost kui totalitarismi- ja militarismipoliitika ohvriks langenud kõrgkultuuri pagulasjätkajast. Luuletuste valik rõhutab pigem seda külge ja muidki Kangro sotsiaalseid sõnumeid, kõrvalisemaks on jäänud tema tugev omapära looduslühirikuna. Pikemalt ajavahelt tagasi vaadates võiks uus ingliskeelne Kangro omandada veidi teistsuguse luuletajailme.

W. K. Matthews valis B. Kangro luulevalimikku enamjaolt sotsiaalselt melanhoolse või protestiva tooniga luuletusi. Väga vähe on esindatud 1930. aastate psüühilistest heitlustest, seega varjatult ja sügavuti sotsiaalsest isiksusetemaatikast läbi põimitud looduslühirika oma ülitihedalt meelelise, võiks öelda sõnameela, miniatuurselt detailse, põliseestilikult rahvapärimslikku, metsa- ja maalähedase, maheda, muheda ja mehise huumoriga, mille haldjad ja loodusvaimud annaksid aluse võrdluseks inglise renessansspoeedi Michael Draytoni (1563–1631) idüllide, pastoraalide ja poemidega, kui vaadelda eesti arbujat sajanditepikkustes rahvusülestes seostes. Metafüüsilise kummastuseni küündiv „hää” inimvälistelt jõududelt, mis Kangrol küll sagedamini loodusest, mitte üleloomulikult tondirahvalt pärineb, võimaldaks kõrvutust ka iirlase W. B. Yeatsiga. Otsesemate sotsiaalsete sõnavõtude valikule ajendas Matthews'i ilmselt lugejaskonna eeldatav ootus, võimalik, et ka ametialane ideeõhustik (ta oli slaavi ja Ida-Euroopa uuringute professor Londoni ülikoolis). Matthews'i tugevuseks on tema luulekeele voogavus, mis meenutab inglise renessansspoeete; leidlikkus, millega ta eesti värssi hoolsasti kuulatades ühendab selle sõnumi omaenda keele rikkustega; ja teesklematu lihtsus ning loomulikkus. Tema vahendajatöö nõrkuseks on paljuski teoste valik, sest tõlgetest jääb Kangrost mulje kui peamiselt sentimentaalsest luu-

letajast. Pean selle epiteedi all silmas Friedrich Schilleri määratlust sentimentaalsest luulest, mis „tajub tõeluse ebaküllaldasust ja peab luuletaja kohuseks esile tõsta ideaale (mõtteid, vaimseid abstraktsioone ja üldistusi)” (Talvet 2005: 304). Selles tähenduses sentimentaalsus ongi eesti luules laialt juurdunud ja arbujatel leidub seda keskmisest rohkemgi, kuid tuleb arvestada ka tõlkijate osa väljapoole suunatud pildi loomisel, mis iga autori puhul võimaldaks mõnevõrra teistsugust üldmuljet. Kangrol esineb kogu loometeel (eriti aga nooruslührikas) parimas mõttes naiivset, Schilleri tähenduses vahetult olemasoleva maailma üle imestlevat jõulist tajumusluulet, ehk teisisõnu Talveti tõlgenduses: „meelelist tõelust iseendas peetakse küllaldaseks, et edasi anda ehtsat kõiksusetunnet” (Talvet 2005: 304). See on Kangrol enamasti ülekaalus nagu vähestel eesti kirjanikel. Selle omaduse senist vähest rõhutatust tuleb kahetseda. Eesti luules on näiteks Jaan Kaplinski lühirika taotletav looduslähedus, hoolimata edukaist poeetilistest siiretest, suuresti pigem ebaküllaldast tunnistav ja ideaale püüdlev.

Glokaalsuse keskenduvad keerud

1990. aastatel alanud ja kolmanda aastatuhande esikümnendil hoo sisse saanud eesti luule inglise keelde tõlkimise uues laines esinev inglise värsikultuur ja luulekeel on üldjoontes kaugelt väiksema lihtsusevõluga, sagedamini kunstlikkuse takerdud, vähema riiminõudlikkuse või -leidlikkusega kui Harrise ja Matthews klassika XX sajandi keskelt.

Tõlkekaod ohustavad kõige enam luuletajaid, kes laevad tähendusrõhuga oma keele süvaomaseid struktuure. Edastamatu ei tarvitse piirduda foneemimängu, kalambuuridega. Artur Alliksaare luuletuste ingliskeelset tõlget lugedes võime kogeda äratundmisrõõmu, kuid ootamatult ka tunnet, et see ei ole enam Alliksaar, vaid tema tõlkijad Alan Peter Trei ja Inna Feldbach. Luuletused on suurepäraseid, inglise keel nauditav, väljendus sügavamõtteline ja sisendusjõuline, kuid kadunud on see osa süntaksist ja morfoloogiast, mis Alliksaarele omase jõuliselt glokaalse sünnimaisuse annab. Artur Alliksaare vabavärsilise luule paradoksaalsetele ajaparkettidele, -kaskaadidele, kvaasiparallelismidele ja -mahutitele (Merilai 2007: 430) vastab Ivar Ivaskil sissepoole keerduv ajaspiraal, kus üheskoos nii ajaloolisse aega kätketud luuletuse lüüriline lugu ühesuunalise kulgemisvooga kui ka siseaegade paljutine lahusolek, ristumatu paralleelsus keerdudes – kõige avarilmsematest kõige koduleeäärsemaini. Niisugusteks keskenduvaiks keerdudeks võib õieti tõlgendada ka eesti luule ajalugu. Kuskil selle sisimas keerus, seal, kuhu Ivar Ivask „Balti eeleegiate” lõppvärssides jõuab, asub Juhan Liivi lühirika. Luuletustes nagu „Hulgus” ja „Mustlase tütar” rakendab Liiv heidikinimese kujundit, mida siis mitmes värsinelikus metafoorina laiendab: hulgus, „kel pilkust jaetakse”, „keda taga aetakse”, „on südametunnistus”, „põuetunnistus”, viimaks, kui tema teotajad „auraha rinnasse” saanud, avardub hulgusekuju aga veelgi: „Tema / on kallis eesti keel! / On eesti rahva ema: / kuldtselge eesti meel!” (Liiv 2007: 128).

Metafüüsiline võrdlusväljend (*metaphysical conceit*) ei ole eesti luules just ülearu soakalt viljeldud kõnekujund. Nähtus ise on tuntuim inglise nn metafüüsiliste luuletajate teoste kaudu (põhiliselt XVII sajandi esimene pool). Ing-

liskeelse termini täpne tõlkimine eesti keelde ei ole kuigi kerge. On olemas ka mõiste *extended metaphor*, s.t laiendatud metafoor, mis vastab osaliselt ja peamiselt samale määratlusele: kõnekujundi liik, poeetiline tähenduse ülekandne sarnasuse alusel, kus võrreldavate erinevus ületab elamusmõju poolest nende sarnasuse. Niisiis võiks siinkohalgi kõneleda laiendatud metafoorist. Ülekande laiendus võib seejuures tähendada nii võrdluse haaret kui ka mahtu: napilt fraseeritud metafoor võib ühe hooga kauges nähtustes leida sarnasusi, samas võib sarnastamine kanduda ka järk-järgult lähedastelt asjadelt kaugematele, kuni lausa perioodiks kasvanud metafoor on kehtestanud enneteadmatu seose. T. S. Eliot tsiteerib essees „Metafüüsilised poeedid” (1921) lõiku John Donne’i luuletusest „Hüvastijätt: nutmisest”, kus ümmargune pall, mille töömees gloobuseks võib teha, seostub maakera suuruseks paisuva pisaraga, see aga ülemaailmse veeuputusega (Eliot 1951: 282). Laiendatud metafoori niihästi haarde kui mahu mõttes leiame ka Juhan Liivi luuletusest „Mustlase tütar”:

*Mustlase tütar olen ma,
käin külast külasse, linna ka.
Mul pärlid pääs, kuld rinnassa,
ma ise näljas ja koduta!*

*Ei minul ei ole isamaad,
ei tunne ma, kes mu vanemad.
Mul pärlid juustes, täid juuste all –
mu ilu on kiitustest kõlaval!*

*Mind kiidab luule ja lauluhääl –
kaks koduta mustlast maailma pääl:
neil enestel pole midagi
ja mustlasel nõndasamuti!*

(Liiv 2007: 116)

Ülekande haaret näitab tõenäolisena tajutav võimalus, et Liiv iseennast mustlase tütreaga samastab, ja mahtu isikustatud ilud ning hädad, milleni valitud kujundi arendus välja viib.

See, mis niisugused metafoorid või võrdlusväljendid metafüüsiliseks muudab, on pigem juba intuitsiooni või spekulatsiooni küsimus. Inglise *conceit* (sõnaga kaasnevaid tavatähendusi: (kõrgendatud) enesearvamus, kehkus, upsakus; teravmeelne mõte) on aga spetsiifilisem kui eestikeelne *metafoor*, seostudes teatud väljenduse pretensioonikusega. Liivil seda ei kohta. Just niisuguse, osati kehkja ja arulageda, osati naiivse, samas ka taidurliku maine omandas selle kõnekujundi kasutamine inglise metafüüsilistel poeetidel (nõnda nimetas neid esimesena Samuel Johnson aastal 1744, tema mõjul ka mõiste nimetus). Kui selle hajusa koolkonna luuletajad seostavad argielumuljed otseste jumalaotsingutega, leidub selle täpne vaste arbujustest ainult Uku Masingul. „See oli siis, / kui enne jaani / päev.../ lillepiiblit / loeb” (Alver 1986: 45) – need Betti Alveri värsiread viitavad selgelt, et eesti arbujuste metafüüsiline taotlus on suunatud eelkõige looduse teiseksolekule. Inglise koolkonna-

ga ühendab arbujaid siiski taotluste ülekaalukas ratsionaalsus (seda isegi Masingul) võrreldes intuiitiivsuse ja müstikaga.

Eelnevat Alveri tsitaati võiks isegi pidada metafüüsiliseks võrdlusväljendiks selle ajalooliselt defineeritud mõttes, milles aga eesti luulele väga iseloomulikult on metafoori söakus nii vaoshoitud, et luuletaja-kõiksuselauliku võim käib luuletaja-metafüüsiku (sedalaadi inglise luules peaaegu iseenesest-mõistetavast) kaemusnõtrusest võidukalt üle – kaunilt loomulikult on kujundatud metafüüsilise laiendatud võrdluse alge, mille lopsakamad võrsed võiksid tekitada mõnel teisel autoril jahmatava pööritusefekti.

Bernard Kangro kolmes esimeses kogus, eriti „Sonettides” leiduv nooruslühürrika on mitmete näitajate poolest üks lähedasemaid inglise metafüüsilistele poetidetele, kuid just nimelt metafüüsilise rõhu suund loodusele ja pärimusele muudab selle samas äratundmatuseni erinevaks, n-ö paganlikuks, ja avastuslikult omanäoliseks. „Laman selili ja olen / enda meelest reheahi”, Kangro „Ajatu mälestuse” avaread (Kangro 2000: 56), esitavad jällegi nagu Alveri näites sellise metafüüsilise võrdlusväljendi, mille käsitamatus-kompamine küll ehmatab, kuid samas ka meeldivalt hillitseb kujutlusvõimet, sest on sedavõrd kätketud koduselt kohalolevasse. Sootuks pöörane võib selle kõrval tunduda näiteks inglase George Herberti kujund, kes Jumala armu huldust võrdleb tohutu pudeliga, mis kõik kurva kõneleja pisarad endasse mahutab.

Kohtame midagi äsjase näite lähedast ka Ivar Ivaski „Balti eelegiate” teise osa viimastes eelegiates, kus Paul-Eerik Rummo tõlkes „/p/äike ei ole muud kui trumm, et taguda tuima kuud” („The sun is but a drum to beat the deadening moon”) (Ivask 2001: 85; 73) ja „/päikese/ verekuul lõmastatakse / hämaruse võrgusilmades...” („the ball of blood is squashed in a shadowy mesh”) (Ivask 2001: 85; 73). Palju kangrolikumalt vaoshoitum, kuid see-eest ehk ka tundejõulisem on kaheksanda eeleogia lõpunelik: „Aegade geomeetria / hõlmitseb sind ja mind, / seal kus ainus eraldatus / on puudevaheline pind” („A geometry of ages / envelops you and me / where the only distance / is from tree to tree”) (Ivask 2001: 86; 74). Marie Underi paljude metafooride julgus lubab neid vähese kõhklusega laiendatud võrdlusteks nimetada, kuid kahtlasem on epiteet metafüüsiline, kuna autori nähtumuslik muljetepriiskamine õieti säärast filosoofilist kategooriat ei tunnista. Nii võimas andeavalduse tulv kuulub samasse liiki Joyce'i „Ulyssese” ja teiste proosamodernistide sädelevate tippostega, kus kunstnik paratamatult autoris filosoofi lämmatab.

Metafüüsiline võrdlusväljend võib olla sõnale keskendunud iseloomuga, mis sageli tähendab üksikkeelega eripärasse needitust ja seega tõlgitamatus või vaevutõlgitavust. Selline on vastav nähtus suuresti Artur Alliksaare vabavärsilises luules. Muuseas kohtab võrdlusaluste sarnanematust olemuslikult sõnakeskses keeles ka Nikolai Baturini solötsisme, s.o autorile ainuomaseid uudissõnu tulvil lüürilises proosas.

Pöördugem tagasi Juhan Liivi juurde. Ulatuslikumalt kui kunagi varem, sedapuhku terve raamatu mahus on tema luulet vahendanud H. L. Hix koostöös Jüri Talvetiga. 2007. aastal ilmunud „Meel paremat ei kannata. Valik luulet eesti ja inglise keeles” haarab endasse ka eelvaadeldud „Hulguse” („Tramp”) ja „Mustlase tütre” („A Gypsy's Daughter”) tõlke. Selle raamatu tõlgetes puuduvad peaaegu täielikult riimid. Ei saa jätta mainimata, et võrdluses Harrise ja Matthews'i väikese valiku riimtõlgetega jätab see ühe mõtme

Liivist välja. Ilmekalt avaldub Liivi sume lakooniline kujundlikkus, mis seondatav niihästi kaug-ida luule kui ka angloameerika imażismiga (milles Liiv on oma kultuurikeskkonnas vaieldamatu teerajaja), ent Heine-mõjulise saksa riimluule mõju, mis Liivil küll mahenenud, kuid õrna taustaloorina siiski aimub, jääb välislugejale nõrgemalt märgatavaks. Samas on Liivi riimide tõlkimine igatahes ambivalentne: inglise keeles hõlpsalt kättesaadavad, näbedalt kokkukõlavad riimid võiksid vale mulje tekitada algupärandi üsnagi vabameelsetest riimipõhimõtetest. Liivi sagedasti üksnes kaasrõhuliselt või hooti riimuvad värsilõpud tõendavad tundlikku meistrit, kes riimluule mõttekuse piire ohjab ja valitseb. Selles mõttes on tõlkevalimiku eriti eeskujulik näide „To „Young Estonia”” („Noor-Eestile”), ainus tõlgetest, mis kohati lõppriime rakendab, kuid seejuures liivilikult väljapeetud nappusega ja osalt kaasrõhuliselt. Pole ilmselt juhus, et raamatu viimasel leheküljel pakuvad Liivi kaks „kildu” riimiküsimustes vastuse (Killud 75: „Riimiga laul on ilus ja sügav, / riimita ilus ja – sügavam. / Viisakas neiu on ilus, / punastav – ilusam!” ning 76: „Kus heidab süda riimi ahela – saab ilm kord nooremaks!”). Võib-olla just noorenum pilk eesti klassikale, noorendav tõuge eesti ja välisilma luulekõne kujundivahetusele on Hixi ja Talveti tõlkekoostöö peamisi teeneid ja lootuseallikaid.

Kirjandus

- Alver, Betti 1986. Korallid Emajões. Tallinn: Eesti Raamat.
- Eliot, Thomas Stearns 1951. Selected Essays. London: Faber & Faber.
- Harris, Ernest Howard 1950. Estonian Poetry I. Toim K. Eerme. London: Estonian National Fond in Great Britain.
- Herder, Johann Gottfried 1999. Von deutscher Art und Kunst. Stuttgart: Philipp Reclam Jun.
- Hutton, Clare 2009. The Irish Revival. – J. McCourt (ed.), James Joyce in Context. Cambridge: Cambridge University Press, lk 195–204.
- Ivask, Ivar 2001. The Baltic Elegies. Riga: Petergailis.
- Kangro, Bernard 1951. Earthbound. Translated from the Estonian by W. K. Matthews. Lund: Skånska Centraltryckeriet.
- Kangro, Bernard 2000. Kojukutsuv hääl. Valitud luulet 1927–1993. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kangro, Bernard 2008. Sütevakk südames. Tallinn: Tänapäev.
- Kirby, William Forsell 1895. The Hero of Esthonia and Other Studies in the Romantic Literature of That Country. Vol. II. London: John C. Nimmo.
- Liiv, Juhan 2007. Meel paremat ei kannata. Valik luulet eesti ja inglise keeles. The Mind Would Bear No Better. A Selection of Poetry in Estonian and English. Koost J. Talvet. Tõlk J. Talvet, H. L. Hix. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Masing, Uku 2001. Luule II. Koost E. Masing, H. Runnel. Tartu: Ilmamaa.
- Matthews, William Kleesmann 1951. Bernard Kangro as Poet. – Bernard Kangro, Earthbound. Translated from the Estonian by W. K. Matthews. Lund: Skånska Centraltryckeriet, lk 7–11.
- Matthews, William Kleesmann 1953. Anthology of Modern Estonian Poetry. Compiled and translated by W. K. Matthews. Gainesville: University of Florida Press.

- Merilai, Arne 2007. Meie, Alliksaar *ehk* Õhtute tolm on tõepoolest kollane. Metafoorne metakeelemäng. – Artur Alliksaar, Päikesepillaja. Koost U. Tõnisson. Tartu: Ilmamaa, lk 409–432.
- O[r a s], A[nts] 1939. Eesti luule antoloogia inglise keeles. – Looming, nr 2, lk 227–228.
- O r a s, Ants 2002. Kuus eesti luuletajat Ants Orase tõlkes = Six Estonian Poets in Translations of Ants Oras. Koost A. Lange. Tallinn: Tänapäev.
- S u i t s, Gustav 1953. *Flames on the Word. A Selection from the Poetry of Gustav Suits.* Compiled and translated from the Estonian by W. K. Matthews. London: Boreas.
- T a l v e t, Jüri 2005. *Tõrjumatu äär.* Tartu: Ilmamaa.
- U n d e r, Marie 1955. *Child of Man: a Selection from the Poetry of Marie Under.* Compiled and translated by W. K. Matthews. London: Boreas.
- U n d e r, Marie 1981. *Mu süda laulab. Luuletusi kolmeteistkümnest kogust.* Tallinn: Eesti Raamat.
- Y e a t s, William Butler 1990. *Valitud luulet.* Tlk A. Oras, M. Väljataga. Tallinn: Eesti Raamat.

Estonian Poetry in English and the Concentric Windings of Glocality

Keywords: history of Estonian verse in English, glocality, 18th–21st century, extended metaphor

After renderings of Estonian folk verse in the 18th–19th centuries, in the mid-20th century larger publications of Estonian poems in English appeared. The collections by E. H. Harris and W. K. Matthews have set a standard for future English translations. Ants Oras's translations may improve on the poetic qualities of the texts and prove the ability of a native Estonian to employ subtle English as a literary medium. Bernard Kangro, the first Estonian to have a full book of verse published in English, possesses similarities in his sensuous poetics of natural life to the Englishman M. Drayton. His evocations of the mystical otherness bear resemblance to the poetry of the Celtic Revival, as shown in the comparison of one of his poems with one by J. Joyce. Extended metaphors have been practised with restraint by Estonian poets; still, comparisons with the English metaphysical poetry of the 17th century are possible. The recent translations of Juhan Liiv by H. L. Hix and J. Talvet consciously abandon some of the original poetic parameters to offer a method responsive to the invigorating language opportunities of the age.

Lauri Pilter (b. 1971), PhD, a lecturer of the Department of World Literature of the Institute of Cultural Research and Fine Arts, University of Tartu, lauri.pilter@ut.ee